

scholen bij elkaar beschreven wordt. De systematiek is misschien niet in alle opzichten bevredigend, maar met de indeling in 1. kleuter- en lager onderwijs, 2. voortgezet onderwijs en 3. vakonderwijs komt de schrijver toch een heel eind. Dat hij het onderwijs aan gehandicapten pas in de epilogoog aan de orde stelt zullen we hem maar vergeven.

Voorts besteedt Dodde veel aandacht aan de onderwijsinspectie die na 1800 van de grond kwam en gaat dan over op de onderwijsprogramma's, waarbij hij echter een zo groot aantal titel s van leerboekjes noemt dat die in een bijlage beter tot hun recht zouden komen. De ingrijpende overgang van hoofdelijk naar klassikaal onderwijs laat hij echter onbesproken, hoewel die mijns inziens veel maatschappelijke aspecten heeft en in onze eeuw aanleiding gaf tot stromingen die meer individueel onderwijs wilden bevorderen.

In bijlagen vinden we naamlijsten van rectoren, directeuren en docenten van diverse scholen, evenals tabellen over leerlingenaantallen. Ook in de tekst zijn tabellen te vinden, zoals over alfabetiseringspercentages. In een enkel geval moest ik constateren dat in de tekst genoemde jaartallen afweken van die in de tabel (108, 170).

Een literatuurlijst ontbreekt, maar de geraadpleegde werken en archieven zijn in de noten genoemd, zodat men eventueel zelf zo'n lijst kan samenstellen. Maar waarom de lezer deze moeite niet bespaard? Ernstiger is, dat een vermelding van de herkomst van illustraties achterwege is gebleven. Een omissie die in een boek als dit niet behoort voor te komen. Kortom: een boek dat het goed doet in de boekenkast, maar bij het lezen tegenvalt.

E. P. de Booy

R. Kroes, H.-O. Neuschäfer, J. W. Schulte Nordholt, e. a., ed., *The Dutch in North-America. Their immigration and cultural continuity* (European contributions to American studies XX; Amsterdam: VU University Press, 1991, xi + 469 blz., f69,50, ISBN 90 6256 959 5).

Nederlanders overzee hebben over het algemeen een collectief gevoel bewaard, dat zij op de een of andere manier verbonden zijn aan Nederland. Generaties lang bestaat er al een etnisch bewustzijn onder Nederlanders en hun nazaten in de Verenigde Staten en Canada, dat zich op steeds veranderende wijze manifesteert. Deze *Dutchness* vinden we in correspondentie van immigranten uit de Nieuwe Wereld, in de immigranten-literatuur, maar ook in hun kerkelijk- en gemeenschapsleven. De totstandkoming en verandering van deze etniciteit staat in dit boek centraal. De bundel — het resultaat van een internationaal congres gehouden in Middelburg in juni 1989 — is vooral gericht op een modern concept van etniciteit, waar culturele studiën, vrouwen- en minderhedenstudies en literaire kritiek centraal staan. Er is gekozen voor een comparatieve benadering door zowel Canada als de Verenigde Staten te belichten. Achtereenvolgens komen de volgende thema's aan de orde: beeldvorming omtrent Amerika en Nederland, zowel in het oude als het nieuwe land; de overheidspolitiek ten aanzien van transatlantische migratie en de inbreng van de sociale migratie-organisaties; het immigrantenleven in de verschillende gemeenschappen in Canada en de Verenigde Staten op lokaal niveau (*the ethnic community*); etnische en culturele continuïteit met verschillende perspectieven.

Het resultaat is een boek met een zeer divers scala aan artikelen (in totaal maar liefst 25). J. W. Schulte Nordholt, de nestor van de Amerikanistiek in Nederland, schreef een prachtig essay over beeldvorming omtrent Amerika in de poëzie. Potgieter en Da Costa bespiegelend, komt hij tot de conclusie dat de meeste emigranten zich niet bewust waren van hun bijdrage aan de wereldgeschiedenis en gevormd werden in de conservatieve traditie van de calvinistische levensbeschouwing. In feite begon de integratie van imaginaire en moderne wereldvisies die de

ationale grenzen overschreden in het overkoepelende historische schema van de wereldorde, met maareen man: Abraham Kuiper. Het is duidelijk dat Schulte Nordholt zich in deze beperkt tot het calvinistische deel der natie.

Aardig aan het boek is ook het feit dat de jonge generatie Amerikanisten ruimschoots aan bod komt. Er zijn vlot geschreven bijdragen, die op basis van nieuw bronnenmateriaal nieuwe informatie leveren. Zo valt te lezen dat in het midden van de negentiende eeuw onder de orthodoxe calvinisten de emigratie naar Amerika — een land waar *the scum of the earth* zich verzamelde — lang niet altijd gewaardeerd werd. Dit morele probleem werd opgelost doordat de Nederlanders zich meestal in typisch Nederlandse gemeenschappen vestigden, waardoor zij kozen voor isolationisme en afscheiding om hun identiteit te handhaven. Deze gemeenschappen worden in het boek op diverse manieren belicht. Protestantse en katholieke immigranten in Wisconsin, een groep Nederlanders in Amsterdam, Montana en in de provincie Quebec in Canada, Friezen in het dorp Whitinsville in Massachusetts, alsmede Frederik van Edens' *American Dream* in North Carolina passeren de revue. Het gaat daarbij om etnische solidariteit, om assimilatie, maar ook om etnische continuïteit op economisch, sociaal en cultureel gebied. Enkele overzichtsartikelen informeren de lezers over specifieke groepen binnen de Nederlandse emigratie naar Amerika, zoals de vrouwen (in Nederland betekende *vrouw* ook echtgenoot, terwijl in Amerika *woman* niet synoniem was aan *wife*) en de joden, die in de negentiende eeuw binnen twee generaties eerst hun *Dutchness* verloren en vervolgens hun orthodoxe levenshouding, om geabsorbeerd te worden door het overkoepelende Amerikaanse judaïsme.

Het grote aantal artikelen had eenvoudig kunnen leiden tot een weinig constructief geheel. Het tegenovergestelde is echter waar; het thema overzeese migratie blijkt de samenhang te garanderen en nog altijd een inspirerende bron te zijn voor eigentijdse bespiegelingen.

A. Galema

F. J. Hulst, H. M. Luning, *De joodse gemeente Assen. Geschiedenis van een behoorlijke kille, 1740-1976* (Asser historische reeks III; Assen: Vanderveen, 1991, 224 blz., f14,90, ISBN 90 9004326 8); E. Schut, *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in de Pekela's 1683-1942* (Groninger historische reeks VII; Bouwstoffen voor de geschiedenis van de joden in Groningen v^a; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1991, 248 blz. f39,50, ISBN 90 232 2641 0); E. Schut, *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in de Pekela's 1683-1942. Geschiedenis van de begraafplaats en overzichten van de joodse bevolking* (Publikaties van het Rijksarchief in Groningen VIII; Groningen: Rijksarchief, 1991, 310 blz., f49,50, ISBN 90 71238 64 4).

De eerste twee hier genoemde publikaties vertonen een opvallende gelijkenis. Beide zijn een studie naar de geschiedenis van een joodse gemeente in een kleine provincieplaats, Assen en de Pekela's, vanaf het ontstaan tot aan het verdwijnen en beide baseren zich op uitgebreid archiefonderzoek. Het tweede boek van Schut is te beschouwen als een bijlage bij het eerste. Het bevat foto's van alle grafzerken op de joodse begraafplaats van de Pekela's met vertalingen en transcripties van de Hebreeuwse en Nederlandse opschriften, alsmede overzichten op naam van de joodse bevolking.

Pekela is een uit de zeventiende eeuw stammende veenkolonie die, door het verlengen van de centrale as waarlangs de bebouwing ontstond, het Pekelder Hoofddiep, uitgroeide tot de plaatsen Oude en Nieuwe Pekela. De grond behoorde toe aan de stad Groningen, die er gedurende de zeventiende en achttiende eeuw vrijwel alles te vertellen had. In 1683 vestigden zich hier de eerste joden, in 1700 uitgegroeid tot een achttal gezinnen, merendeels familie van elkaar. De hechte sociale band die Schut constateert en die hij wijdt aan de religie, lijkt mij dan